

С. О. Кузніченко,
(S. A. Kuznichenko)

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри управління в ОВС
Національного університету внутрішніх справ

ТЕХНОГЕННИЙ ТЕРОРИЗМ: ДЖЕРЕЛА, ТИПОЛОГІЯ, КОНЦЕПЦІЯ ПРОТИДІЇ

Важливою проблемою забезпечення безпеки населення і території України є загроза здійснення актів техногенного тероризму на потенційно небезпечних об'єктах країни.

Небезпека техносфери для населення і навколишнього середовища обумовлюється наявністю в промисловості, енергетиці і комунальному господарстві великої кількості радіаційних, хімічних, біологічних, пожежо- і вибухонебезпечних виробництв і технологій. За даними МНС України, в державі нараховується близько 30 тис. одиниць небезпечних виробництв.

Загроза безпеки суспільству з боку терористичних організацій, що обрали засобом досягнення поставлених цілей планування і здійснення терористичних акцій на об'єктах техносфери, виникла давно. Поняття про техногенний (технологічний) тероризм, як про нову форму терору, почало розглядатися

з 1946 р. і особливо ретельно розроблялося в 70-ті рр.¹ Донедавна обговорюване питання не було в центрі уваги спеціалістів, що займаються антитерористичною діяльністю.

Останнім часом серед актів тероризму можна побачити негативні якісні зміни. Серед них треба виокремити збільшення посягання на життя та здоров'я людей, збільшення масштабів терористичних актів зі збільшенням кількості людських втрат; поширення жорстокості та безоглядності дій терористів; різке збільшення актів тероризму на об'єктах техносфери. Розширюється інформаційна і тактична взаємна ресурсна підтримка терористичних спілок та угруповань як в окремій країні, так і в міжнародному масштабі. Можна спостерігати об'єднання політичного та кримінального тероризму на тлі злиття й співробітництва нелегальних та легальних структур екстремістського змісту з націоналістичними, релігійно-сектантськими, фундаменталістськими й іншими угрупованнями на підґрунті взаємовигідних інтересів.

Тероризм швидко розповсюджується по планеті. Сьогодні в Україні на державному рівні досі не розроблена ефективна єдина концепція захисту особистості, суспільства, держави від тероризму. Для побудови загальнодержавної концепції боротьби з тероризмом дуже важливий аналіз цього комплексного соціально-правового явища. Стратегія боротьби з тероризмом повинна обов'язково будуватися на розроблених концептуально-правових дефініціях. Це потрібно для того, щоб не повторювати помилки, що робилися при побудові державної системи боротьби з організованою злочинністю.

У науці існує більше ніж 100 визначень тероризму. «Таке положення обумовлено як складністю самого явища, яке являє собою тероризм, так і рядом факторів суб'єктивного характеру, що існують на міжнародному та внутрішньодержавному рівнях»².

¹ Bonner D. Combating terrorism in the 1990-s: The role of the prevention of terrorism (Temporary provisions) act. — L.: Publ. Low, 1989.

² Емельянов В. П. Терроризм и преступления с признаками терроризирования (уголовно-правовое исследование). — М.: NOTA BENE, 2000. — С. 9.

Наукові праці з уніфікації кримінально-правової термінології в сфері боротьби з тероризмом також не призвели до єдиного поняття тероризму³. Розглянемо тероризм в широкому розумінні, як соціально-правове явище. Ми називаємо тероризм соціально-правовим явищем тому, що за своїм змістом і генезисом це явище є соціальним, а юридичний аспект міститься в його юридичній оцінці, в побудові державної системи запобігання і реагування на терористичні акти. Тероризм слід відрізняти від цілої низки явищ, які є сприятливим середовищем, де формується тероризм. Ми розуміємо, що поняття тероризму охоплює і діяння з таким мотивом, як користь, помста, економічна конкуренція, ірраціоналізм психічнохворих і т. п. Традиційне сприйняття тероризму як явища лише з політичними мотивами, у вузькому розумінні, заважає зрозуміти істинні мотиви явища і адекватно програмувати та здійснювати боротьбу з ним.

Під тероризмом ми розуміємо глобальне, історично змінне соціально-правове явище, яке викликає надзвичайну суспільну небезпеку (небезпечні наслідки або реальна загроза наступу таких наслідків) і проявляється в діяннях, що віддзеркалюють надконфронтаційний тип відношення людини чи групи людей до держави та суспільства або до всього світового співтовариства взагалі, що ґрунтується на філософії насильства.

Філософія насильства — це об'єднуюча терористів фундаментальна система поглядів на насильство, як максимально ефективний, універсальний і практично єдиний спосіб вирішення будь-яких конфліктів з конкретними особами, органами держави, організаціями. Така філософія обумовлює висування незаконних вимог до фізичних і юридичних осіб, зростання масштабів таких вимог, посилення тиску при проявах найменших ознак слабкості з протилежного боку. Філософія насильства визначає посилення жорстокості та витонченості способів

³ Ромашкин П. С. Преступления против мира и безопасности человечества. — М.: Наука, 1967. Карпец И. И. Преступления международного характера. — М.: Юрид. лит., 1979. Тихий В. П. Уголовно-правовая охрана общественной безопасности. — Х.: Вища школа, 1981.

дій терористів, готовність застосувати проти державних, суспільних діячів або випадкових людей максимум насильства.

З давніх-давен люди думали про зміст, походження, наслідки тероризму. «Тероризм — це ніщо інше, як одна з форм маккіавелізму. Маккіавелізм є не тільки отруєною та лукавою політикою розбещених монархій; він також є жорстокою політикою кровожерливих демократій ...

Відкіля до нас прийшла теорія тероризму? Вона прийшла до нас з XV ст., найбільш віроломного з усіх сторіч, вона прийшла до нас з батьківщини тиранів, її вчителем був підлесник Медичі, друг та прихильник Борджіа»⁴.

У ході дослідження автором проводився контент-аналіз журналу «Надзвичайна ситуація», газет «Рятувальник» та «Ім'ям закону». Дані джерела згадують за 2001 р. майже 250 кримінальних проявів терористичного спрямування, з яких — 48 % актів вчинено шляхом вибуху, 23 % — шляхом застосування вогнепальної зброї, у 15 % використані підпали, майже 5 % — це викрадення осіб, 9 % містять різні погрози.

Звернемося до аналізу генезису техногенного тероризму. Людина з'явилася на Землі в підсумку складного і тривалого процесу історико-еволюційного розвитку. На етапі свого походження людина жила в гармонії з природою. Згідно з розповсюдженою точкою зору, людська галузь еволюції відокремилася від спільного з людиноподібними мавпами стовбура приблизно 12-15 мільйонів років тому, в процесі даного еволюційного напрямку розвитку прапралюдина почала втрачати свою інстинктивну програму життя, що було пов'язано з розвитком трудової діяльності і культури, виникненням нового способу поведінки. Виявившись поза природною гармонією, людина втратила біологічну повноцінність, вона позбавилася знання природи, яка стала для людини ворожою. На рубежі, приблизно 12 тисяч років тому, виникли екологічні кризові явища, що, на думку деяких вчених, загрожували існуванню людства як біологічного виду. Відбулися несприятливі зміни клімату, почалося вимиран-

⁴ Гессен В. М. Исключительное положение. — СПб, 1908. — С. 129-130.

ня мегафауни, що була основним джерелом харчування людини. Фактично, зв'язки між людиною і природою настільки ослабли, що виникла загроза втрати нею своєї екологічної ниші і загибелі її як екологічного виду. Людство відповіло на ці кризові явища переходом до нового способу існування і відтворення — до виробляючої економіки, що, в свою чергу, призвело до створення штучної природи для існування людини. Цією штучною природою для людства стала техносфера. Техносфера (від грец. *technē* — мистецтво, ремесло, майстерність та *sphaira* — шар). Техносфера — це збірне поняття, яке розуміється в широкому та вузькому значеннях. У широкому значенні це частина біосфери, яку людина змінила внаслідок своєї діяльності; тут розуміються оброблені землі, вирублені ліси, зони радіаційного та хімічного забруднення, штучні водосховища, споруди та механізми, що створені людиною і т. ін. За визначенням вчених, техносфера зараз займає майже 80 % біосфери, і 95 % людства проживає саме в межах техносфери. Техносфера у вузькому значенні — це сукупність засобів людської діяльності, що створені для здійснення процесів виробництва і обслуговування невиробничих потреб суспільства. У нашому дослідженні техносфера вживатиметься в широкому значенні цього слова.

Спочатку об'єкти техносфери, дійсно, суттєво зменшили ризик, пов'язаний із впливом на людину негативних природних процесів і явищ, але, створюючи більш потужні інженерні комплекси, людство формує нову, надзвичайно складну систему, закономірності розвитку якої не відомі. Збільшується невизначеність інформації про її функціонування, ентропійність процесів, що в ній протікають.

Багато об'єктів техносфери несе потенційну небезпеку. Із року в рік збільшується кількість техногенних катастроф у світі, за даними провідних фахівців у галузі техногенної безпеки, кількість названих катастроф збільшується в експансійній закономірності⁵. Це трапляється з трьох причин: за відсутністю

⁵ Порфирьев Б. Н. Государственное управление в чрезвычайных ситуациях. — М.: Наука, 1991. — С. 18-25.

знання про особливості побудови, функціонування об'єкта техносфери, чи захисту цього об'єкта від впливу стихійних лих; за необережністю людини; окремо стоять випадки, коли людина навмисно пошкоджує об'єкт техносфери для того, щоб негативним фактором катастрофи нанести збитки людині, суспільству чи державі. За своїм мотивом та метою ці випадки поділяються на техногенну диверсію, техногенний вандалізм, техногенний тероризм та вчинення техногенної катастрофи з метою приховання іншого злочину.

Під техногенним тероризмом ми розуміємо акти тероризму, які призводять до техногенних катастроф, іншими словами, коли спеціально створюються умови для масштабної техногенної аварії з метою використати вплив негативного чинника цієї аварії на суспільство, тобто залякування населення, провокація воєнного конфлікту, міжнародне ускладнення, примус прийняття рішень чи вчинення або не вчинення дій органами державної влади йде опосередковано через вплив негативного чинника техногенної катастрофи на суспільство.

Відповідно державному класифікатору надзвичайних ситуацій⁶ можна сказати, що під техногенним тероризмом ми розуміємо акти тероризму, які призводять до надзвичайних ситуацій техногенного характеру регіонального, загальнодержавного та міжнародного рівнів.

Техногенні катастрофи мають великий соціальний та психологічний вплив на суспільство, тому терористи все більше звертаються до актів на об'єктах техносфери. Класичним прикладом є найжахливіший за своїми масштабами і кількістю жертв акт тероризму, що відбувся 11 вересня 2001 року в Нью-Йорку (США), який забрав більше 3 000 людських життів. У цьому випадку літаки були використані в незвичайній для тероризму ролі засобів здійснення терористичних актів, а об'єктом самого акту обрано 110-поверхову будівлю Всесвітнього торговельного

⁶ Положення про порядок класифікації надзвичайних ситуацій, затверджене постановою Кабінету Міністрів України № 1099 від 15 липня 1998 р. // Офіційний вісник України — 1998. — № 28. — Ст. 1062.

центру, де в робочий день може знаходитися до 150 тис. осіб одночасно. Такі велетні не розраховані на падіння літаків, і майже через годину будівлі-близнюки впали.

Останнім часом можна простежити негативну тенденцію до збільшення масштабів і кількості терористичних актів, які проводяться на особливо небезпечних об'єктах техносфери.

Так, 20 березня 1995 року послідовники секти «Аум Сен-ріке» в Японії здійснили терористичний акт. У результаті цього акту було уражено 16 підземних станцій метро. Смертельного ураження зазнали 12 осіб і 3 796 осіб отримали різні ступені отруєння.

Випадки терористичних актів у метрополітенах не поодинокі. Так, у лютому 1993 р. відбувся вибух на станції метро в Лондоні (відомостей про жертв немає); в березні 1993 р. — у метрополітені Сантьяго (відомостей про жертв немає); в грудні 1994 р. — у вагоні метро на станції «Фултон-стріт» м. Нью-Йорка (постраждало 43 особи); в жовтні 1995 р. — у поїзді паризького метрополітену (постраждало 29 осіб); в жовтні 1995 р. — у метрополітені м. Баку (загинуло — 286, постраждало більше 200 осіб); у липні 1996 р. — в метрополітені поблизу станції «Тульська» в Москві (загинуло — 4, постраждало 17 осіб); в 1997 р. — на станції «Ізмайлівська» (жертв немає); 1998 р. — на станції «Пушкінська» (11 осіб загинуло); 2000 р. — на станції «Білоруська» (жертв немає).

Якщо прослідкувати динаміку актів незаконного втручання в діяльність об'єктів повітряного транспорту РФ, то можна помітити тенденцію до збільшення негативних явищ. Так, в 1994 р. таких явищ 148, в 1995 р. — 94, в 1996 р. — 252, в 1997 р. — 230, в 1998 р. — 230⁷.

Великою проблемою є незаконний обіг ядерних і хімічних матеріалів, пов'язаний з існуванням організованої злочинності. Можливість того, що ядерні і хімічні матеріали можуть бути передані терористичним групам з метою шантажування ними,

⁷ Киреев М. П. Борьба с терроризмом на воздушном транспорте. — М.: Академия управления МВД, 1998. — С 45.

є реальністю наших днів. Так, 3 березня 1999 року, в Москві праторщик однієї з частин МНС Росії намагався збути близько 100 літрів дихлоретану. За оцінками спеціалістів, цієї кількості достатньо для смертельного отруєння десятків тисяч осіб⁸. 19 серпня 1994 року в аеропорту Мюнхена (Німеччина) проводилась операція по захопленню 350 г ядерного палива. За 1995 р. у світі було зафіксовано 169 випадків затриманих ядерних контрабандистів, майже на 40 % більше, ніж у 1994 р. Як правило, контрабанда починається в одній з країн, утворених на території колишнього СРСР, перевалочними базами є Словаччина, Чехія, Німеччина, Литва. 23 листопада 1995 року чеченський лідер Басаєв заявив по каналу НТВ, що в околицях Москви заховано 4 контейнери з радіоактивним цезієм. В Ізмайлівському парку було знайдено один контейнер з цезієм вагою 32 кг.

Одна з причин можливих терористичних акцій — відсутність надійного фізичного захисту на значній частині потенційно небезпечних об'єктів, а там, де він є, потребує вдосконалення. За даними Держатомнагляду Росії, «доступ людей і транспорту в райони розміщення атомних електростанцій вільний. Ця обставина може сприяти таємній підготовці до раптового проведення терористичних актів на об'єкті чи поблизу нього, ускладнити проведення профілактичних заходів при різних змінах обстановки. Крім того, акваторії на підступах до берегових насосних станцій на всіх АЕС інженерно-технічними засобами не обладнані, що є уразливим місцем у захисті атомних електростанцій»⁹. За офіційними даними ФСБ Росії, з 1990 по 1997 рр. керівництво Курської та Ростовської атомних станцій отримувало листи з погрозами вибуху чи захоплення терористами¹⁰.

⁸ Ратани Н. Апокалипсиса не будет, но угроза реальна. Так считает эксперт Владимир Орлов // Московская правда. — 1999. — 1 февраля.

⁹ Ежегодный государственный доклад о состоянии защиты населения и территорий Российской Федерации от чрезвычайных ситуаций природного и техногенного характера // Проблемы безопасности при чрезвычайных ситуациях. — М., 1997. — Вып. 8.

¹⁰ Лунеев В. В. Преступность XX века. Мировой криминологический анализ. — М.: Юристъ, 1997. — С. 16.

У випадку вибуху на Курській і Ростовській АЕС буде уражена значна територія України.

Розглянемо стан техногенної безпеки в Україні за оглядом щорічних звітів МНС України¹¹.

За даними Міністерства транспорту, щорічно в Україні перевозиться транспортом загального користування понад 900 млн т вантажів, у тому числі — велика кількість небезпечних, і понад 3 млрд пасажирів. Від загального обсягу вантажів 15 % становлять потенційно небезпечні (вибухонебезпечні, пожежонебезпечні, хімічні та інші речовини). За останні роки різко скоротилось оновлення основних фондів залізничного транспорту. Технічний стан рухомого складу критичний: ступінь його зносу становить у середньому 77 %, підлягає заміні понад 20 % залізничних колій, а 16 % залізничних колій перебувають в аварійному стані. Стан технічних засобів не дозволяє повною мірою забезпечити експлуатацію залізничного транспорту.

За даними Головного управління державної пожежної охорони МВС України, у народному господарстві держави діє понад 1 200 вибухо- та пожежонебезпечних об'єктів, на яких, станом на 1998 р., було зосереджено понад 13,6 млн т твердих і рідких вибухо- та пожежонебезпечних речовин. Понад 10 млн га території України займають ліси і торфовища, які є потенційним джерелом пожеж.

На сьогодні в Україні діють п'ять атомних електростанцій з 16 енергетичними ядерними реакторами, два дослідні ядерні реактори і понад 8 000 підприємств і організацій, які використовують у виробництві, науково-дослідній роботі та у медичній практиці різноманітні радіоактивні речовини. Радіаційні аварії

¹¹ Аналіз надзвичайних ситуацій в Україні за 1998–1999 р. (регіональний огляд). МНС України. — К., 1999. Аналіз надзвичайних ситуацій на території України за 1996 р. (узагальнені матеріали). МНС України. — К., 1997. Аналіз надзвичайних ситуацій на території України за 1997 р. (узагальнені матеріали). МНС України. — К., 1998. Аналіз надзвичайних ситуацій на території України за 1998 р. (узагальнені матеріали). МНС України. — К., 1999. Аналіз надзвичайних ситуацій на території України за 1999 р. (узагальнені матеріали). МНС України. — К., 2000.

на АЕС при руйнуванні одного реактора з викидом 10 % радіоактивних продуктів за межі санітарно-захисних зон станцій можуть створити зони забруднення (з різними рівнями радіації), загальною площею 431,2 тис. км², до яких потрапляє 5 249 населених пунктів з населенням понад 22,5 млн осіб. Більше ніж 80 % енергоблоків на теплових електростанціях України вже відпрацювали свій розрахунковий ресурс, а 48 % перевищили граничний ресурс. До того ж, 40-50 тис. км електромереж введені в експлуатацію до 1970 р. і практично відпрацювали свій ресурс.

За даними Міністерства вугільної промисловості України, за останні 20 років на вугледобувних шахтах країни у великих аваріях загинуло майже 500 осіб. Одна з найбільших аварій, яка забрала 63 життя, сталася у 1998 р. на шахті ім. Сочинського комбінату «Донвугілля». Гірничодобувні та збагачувальні виробництва підприємства України експлуатують до 2 700 різних відвалів, де зосереджено близько 3,6 млрд м³ порід, та 219 промислових гідроспоруд, загальна ємність яких досягає 2,26 млрд м³.

Усього в Україні на початок 1999 р. функціонувало 1 806 об'єктів промисловості, на яких зберігаються або використовуються у виробничій діяльності сильнодіючі отруйні речовини (СДОР), у тому числі — 9,2 тис. т хлору і 194 тис. т аміаку. Усього в зонах можливого хімічного зараження від цих об'єктів мешкає близько 23 млн осіб (45 % населення країни), але за останні п'ять років заміна або оновлення основних виробничих фондів цих об'єктів практично не здійснювалися. Хімічно небезпечні об'єкти, на яких використовується і зберігається велика кількість хлору, аміаку та інших летючих токсичних речовин, значною мірою оснащені застарілим або зношеним обладнанням, яке відпрацювало відведений йому час.

За даними Міністерства комунального господарства України, четверта частина водопровідних очисних споруд і мереж фактично відпрацювала термін експлуатації, 22 % мереж перебувають в аварійному стані. Скінчився термін експлуатації кожної п'ятої насосної станції. Сьогодні в Україні експлуатується понад 17 000 мостів. Майже всі вони не мають відповідного наг-

ляду, їхній стан не відстежується. На шляхах загального користування 34 % мостів побудовані до 1961 р., хоча розрахунковий термін їхньої служби не перевищує 30-40 років.

Територія України насичена багатьма об'єктами трубопроводного транспорту: довжина магістральних газопроводів складає понад 35,2 тис. км, внутрішньодержавних і транзитних нафтопроводів — 7,9 тис. км. Їхню роботу забезпечує 31 компресорна нафтоперекачувальна і 89 компресорних газоперекачувальних станцій, довжина продуктопроводів складає 3,4 тис. км.

Система великих водосховищ дніпровського каскаду зумовила підняття рівня води у Дніпрі від 2 до 12 м, внаслідок чого відбулося підтоплення величезних площ Придніпров'я. Відзначається катастрофічний ступінь ураженостей цим процесом (50 %) у зоні впливу Кременчуцького водосховища.

За даними науковців, на території України, в результаті руйнування гребель, дамб, водопропускних споруд, на 12 гідровузлах та 16 водосховищах річок Дніпро, Дністер, Південний Буг, Сіверський Донець можливі виникнення катастрофічних затоплень. Їхня загальна площа може досягти 8 294 км², до якої потрапляють 536 населених пунктів та 470 промислових об'єктів різноманітного призначення. Дуже небезпечними за своїми наслідками є зони можливого катастрофічного затоплення при руйнуванні споруд дніпровського каскаду гідроелектростанцій, до яких потрапляє частина територій восьми областей загальною площею понад 8 тис. км², 463 населених пункти та понад 200 промислових підприємств. Внаслідок цього явища можливе порушення роботи енергосистем (пошкодження до 2 000 км ліній електропередач), вихід з ладу мереж і споруд газового господарства, систем водопостачання.

Міністерство охорони здоров'я України звертає увагу на небезпечну тенденцію різного погіршення санітарного стану в Україні. В останні роки на території країни з'явилися осередки інфекційних захворювань людини, таких, як лентоспіроз, сказ, сибірка, рикетсіоз, трихінельоз, туляремія та ін. Ускладнюється епізоотична та епіфітотична ситуація. Не виключаєть-

ся ймовірність появи таких осередків завдяки актам «біологічного» тероризму.

«За даними Служби безпеки України, за останні 2 роки оперативна обстановка в Україні характеризується зростанням активності міжнародних терористичних організацій, насамперед з країн Близького Сходу («Хезбулах», «Абу-Ніджалъ», «Хамаз», «Брати-мусульмани»), які прагнуть використати нашу територію для переправлення бойовиків у країни Західної Європи, підготовки терористичних акцій проти посольств та представників іноземних держав»¹².

Заперечні прогнози щодо кількості негативних явищ техногенного характеру (в тому числі актів техногенного тероризму) дають дослідження вчених, які займаються вивченням впливу сонячної активності на земні процеси. Розглядаючи геліофізичний вплив на кількість негативних явищ, вчені дійшли висновку, що з інтервалом 9-11 років, залежно від періодів сонячної активності, трапляється сплеск негативних явищ різного роду (соціальних, природних, техногенних)¹³.

Тенденція зростання кількості аномальних явищ техногенного характеру, важкість їхніх наслідків свідчать про те, що в процесі суспільних перетворень в Україні значно ослабло державне управління в сфері техногенної безпеки. Відбувається падіння трудової і технологічної дисципліни, зниження витрат на техніку безпеки, фізичний захист об'єктів, попередження і прогнозування аварій і катастроф, що призводять до додаткових труднощів і втрат. Має місце вихід за межі граничного проектного ресурсу основного парку транспортних, енергетичних, хімічних установок і апаратів. Вищевказані фактори впливають на зріст кількості актів техногенного тероризму.

Реальність загрози техногенного тероризму, наявність нових аспектів, ускладнюючих проведення єдиної державної політики захисту особистості, суспільства і держави від актів тех-

¹² Кравченко Ю. Ф. Міліція України. — К.: Генеза, 1999. — С. 345.

¹³ Киселев С. Л. Гемогеофизическое прогнозирование преступности и чрезвычайных ситуаций. — М.: ВНИИ МВД РФ, 1997.

ногенного тероризму, визначають ряд конкретних питань з проведення антитерористичної діяльності, забезпечення системи фізичного захисту потенційно небезпечних об'єктів техносфери:

З метою вирішення вищевказаних проблем доцільно:

- розробити комплексну законодавчу базу з пакетом пропозицій у вигляді відомчих і міжвідомчих нормативно-правових актів, що розглядають різні заходи запобігання терористичним актам на об'єктах техносфери;

- виявлення найбільш уразливих потенційно небезпечних об'єктів, що містять джерела радіоактивного, хімічного, біологічного зараження місцевості;

- уточнення, а в деяких випадках, кардинальна зміна системи фізичного захисту потенційно небезпечних об'єктів техносфери. Створення і комплексне застосування ефективних інженерно-технічних засобів фізичного захисту. Так, заслуговує інтересу думка західних експертів про необхідність утримання частин протиповітряної оборони, які б захищали АЕС від падіння літаків, захоплених терористами, на ці станції;

- реальне планування заходів з транспортування ядерних і хімічно небезпечних матеріалів.

Техногенний тероризм — явище досить складне, динамічне, багатопланове і представляє собою одну із можливих форм прояву різних видів тероризму. Вибір об'єктом терористичного впливу особливо небезпечні об'єкти техносфери як засіб досягнення поставлених цілей притаманний, як показує аналіз, політичному тероризму.

При розгляді техногенного тероризму як соціально-правового явища необхідно зазначити, що, на відміну від звичайних проявів терористичних дій (захоплення заручників, викрадення людей, вибухи в громадських місцях, бандитські і розбійні напади, захоплення транспортних засобів), техногенний тероризм характеризується додатковими негативними факторами. Це велика руйнівна сила, яка є, крім великих жертв і матеріальної шкоди, фактором морально-психологічного і фізичного

впливу терористів на учасників антитерористичної діяльності і суспільство.

Минуле десятиліття ознаменувалося кардинальними змінами воєнно-політичного стану в світі, що не могло не вплинути на внутрішнє становище в Україні. Зміни відбулися в геополітичному, воєнному, економічному, соціально-правовому становищі в Україні. Названі зміни позначили нові аспекти забезпечення безпеки об'єктів техносфери. Ми виділяємо наступні зовнішні і внутрішні аспекти.

Зовнішні аспекти:

- відсутність стійкої воєнно-політичної стабільності, виникнення на території колишнього СРСР і в світі взагалі, спірних міжнаціональних, правових, територіальних та інших проблем, які, в свою чергу, можуть перерости у воєнні конфлікти;

- дестабілізація мирних ініціатив ряду держав з найважливіших воєнно-політичних аспектів міжнародної безпеки;

- наявність росту незаконного обігу ядерних і хімічних матеріалів;

- незаконна міграція;

- контрабанда зброї, боєприпасів, отруйних речовин.

Внутрішні аспекти:

- дестабілізація положення в кредитно-фінансовій і науково-виробничій діяльності;

- гострі кризові явища в соціально-політичній сфері;

- переростання організованої злочинності в антисоціальну систему.

Класифікація техногенного тероризму за формами, змістом, джерелами, масштабом та наслідками також повинно використовуватися для визначення предмета боротьби з тероризмом, рішення питань правового регулювання такої боротьби, визначення компетенції силових структур і т. п.

На нашу думку, при класифікації актів техногенного тероризму за масштабами та об'єктами техносфери, на які направлені терористичні дії слід використовувати Положення про по-

рядок класифікації надзвичайних ситуацій, затверджене постановою Кабінету Міністрів України № 1099 від 15 липня 1998 року¹⁴, бо кожний акт тероризму дійсно призводить до надзвичайної ситуації.

Надзвичайна ситуація — це узагальнююче, чітко визначене в законодавстві України поняття, яке використовується в більшості нормативних актів, що стосуються боротьби з тероризмом.

Надзвичайна ситуація — порушення нормальних умов життя і діяльності людей на об'єкті або території, спричинене аварією, катастрофою, стихійним лихом або іншими чинниками, що призвели (чи можуть призвести) до загибелі людей, тварин і рослин, значних матеріальних збитків та (або) завдати шкоди довкіллю¹⁵.

Згідно з названим положенням, за об'єктом посягання акти техногенного тероризму можна розподілити на:

- акти тероризму на транспорті;
- пожежі, вибухи;
- акти тероризму, пов'язані з викидом сильнодіючих отруйних речовин;
- акти тероризму, пов'язані з наявністю в навколишньому середовищі шкідливих речовин понад гранично припустимі концентрації;
- з викидом радіоактивних речовин;
- руйнування споруд;
- акти тероризму на електроенергетичних системах;
- акти тероризму на системах життєзабезпечення;
- акти тероризму на системах зв'язку та телекомунікацій;
- акти тероризму на очисних спорудах;
- акти тероризму на гідродинамічних спорудах;

¹⁴ Положення про порядок класифікації надзвичайних ситуацій, затверджене постановою Кабінету Міністрів України № 1099 від 15 липня 1998 року // Офіційний вісник України — 1998. — № 28. — Ст. 1062.

¹⁵ Державний стандарт України. Безпека у надзвичайних ситуаціях: терміни та визначення основних понять. ДСТУ 3892-99. — К.: Стандарти, 1999.

— біологічне зараження місцевості.

Треба ще раз підкреслити, що, за своїм генезисом, тероризм є соціальним явищем, тобто фактор небезпеки з'являється в соціальній сфері, вищенаведена класифікація стосується лише специфіки об'єктів техносфери, на яких вчиняють акти тероризму. Державний класифікатор надзвичайних ситуацій правильно виокремлює акти тероризму серед надзвичайних ситуацій соціально-політичного характеру:

— збройні напади, захоплення і утримання важливих об'єктів або реальна загроза вчинення таких акцій;

— замах на керівників держави та народних депутатів України;

— напад, замах на членів екіпажу повітряного або швидкісного морського (річкового) судна, викрадення або спроба викрадення, знищення або спроба знищення таких суден, захоплення заручників з числа членів екіпажу чи пасажирів;

— встановлення вибухового пристрою в громадському місці, установі, організації, підприємстві, житловому секторі, на транспорті;

— викрадення з об'єктів зберігання, використання, переробки та під час транспортування вогнепальної зброї, боєприпасів, бронетехніки, артозброєння, вибухових матеріалів, радіоактивних речовин, сильнодіючих отруйних речовин, наркотичних речовин, препаратів і сировини.

Кожна надзвичайна ситуація має визначені класифікаційні ознаки (фізичні, хімічні, технічні, статистичні та ін.) і спеціальні ознаки, що характеризують загрозу або виникнення надзвичайної ситуації. Також за відповідну кваліфікацію конкретної надзвичайної ситуації несе відповідальність окремий орган центральної виконавчої влади.

За масштабами класифікатор поділяє надзвичайні ситуації на чотири рівні: об'єктового, місцевого, регіонального та загальнодержавного, на нашу думку, сюди треба додати ще й міжнародний рівень. У процесі визначення рівня надзвичайної ситуації послідовно розглядаються три групи факторів: терито-

рія поширення, розмір заподіяних (очікуваних) економічних збитків та людських втрат.

Перехід до визначеної категорії небезпеки надзвичайної ситуації дозволив підвищити об'єктивність при введенні відповідних надзвичайних адміністративно-правових режимів, а значить, знизити адміністративний розсуд влади. Так, правовий режим надзвичайного стану вводиться при виникненні надзвичайних ситуацій не нижче загальнодержавного рівня ст. 1 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану»¹⁶ (Аналіз режимних заходів у боротьбі з техногенним тероризмом буде приведено окремо).

При класифікації за метою вчинення терористичних актів приєднуємося до ряду авторів і вважаємо, що існують три класи: політичний, кримінальний, психічний. М. П. Кіреєв, вивчаючи випадки актів тероризму на повітряному транспорті, дійшов висновку, що 25 % таких актів скоєно з політичних мотивів, 25 % за кримінальних і 50 % скоєно особами з різними психічними захворюваннями¹⁷.

Класифікуючи за чисельністю та організованістю терористів, ми виокремлюємо діяння спілки (у тому числі сект та підпільних організацій), організованих груп, спонтанних груп та терористів-одинаків.

З обліком змісту в структурі населення долі осіб з психічними захворюваннями та іншими аномаліями, критерій психічного здоров'я, аномалій у рамках осудності і аномалій, що призводять до висновку про неосудність, також вважається нами необхідним для класифікації.

Також можна класифікувати:

— застосовуючи до людських втрат — масові, групові, одиничні втрати, диференціювання жертв за демографічними, релігійними та соціальними характеристиками;

¹⁶ Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» // Офіційний вісник України. — № 15. — 2000. — Ст. 588.

¹⁷ Киреев М. П. Борьба с терроризмом на воздушном транспорте. — М.: Академия управления МВД, 1998. — С. 24.

— стосовно шкоди — особливо великий, великий, невеликий розміри;

— застосовуючи до морально-психологічної шкоди — викликаючи паніку, страх населення, недовіру до влади;

— відносно застосування зброї — зброя масового знищення, автоматична зброя, зброя близького бою, нелетальна зброя, спецзасоби.

Важливим здається використання субкласифікаційних ознак, таких, як джерела фінансової підтримки терористів, джерела отримання зброї, корупційні зв'язки терористів з офіційними органами влади і т. п. Комбінація всіх вищенаведених ознак дозволяє ввести у рамки строгої класифікації різні прояви техногенного тероризму, що в подальшому дозволяє формалізацію оціночних понять у законодавчих чи підзаконних нормативних актах, які стосуються боротьби із тероризмом.

Основним заходом у справі боротьби з тероризмом є кримінальна відповідальність. Оптимізація кримінально-правового регулювання боротьби з техногенним тероризмом, на нашу думку, повинна включати розширення формувань можливої мети, трактування відповідних діянь як багатооб'єктних (з можливістю виокремлення головних та додаткових об'єктів), включаючи направленість посягання на масові втрати населення, на життя та здоров'я окремих груп населення, на інформаційні, енергетичні, продуктові ресурси і системи життєзабезпечення, на особливо небезпечні об'єкти техносфери. Розширення, на наш погляд, потребує описання способів та наслідків здійснення терористичних злочинів як кваліфікуючих обставин (включаючи, примус оператора джерела підвищеної небезпеки здійснити небезпечні дії, систематичність, завзятість в здійсненні мети). У рамках кримінально-правової проблематики необхідно визначити специфіку обґрунтованого ризику при припиненні терористичних дій та відповідальності за бездіяльність та халатне виконання обов'язків щодо попередження та припинення злочинних дій (щодо відповідальних осіб небезпечних об'єктів техносфери).

В оптимізації кримінально-правового регулювання доцільно використовувати і ряд ідей закордонного законодавства. Наприклад, Кримінальний кодекс ФРН деталізує перелік способів та наслідків терористичної діяльності (ядерний вибух, іонізаційне випромінювання, затоплення територій, отруєння водоймищ, важливих об'єктів життєзабезпечення населення). Робота з оптимізації кримінально-правового регулювання має напрямок повного відображення в національному законодавстві міжнародно-правових актів, ратифікованих у відповідному порядку Україною. Мається на увазі Європейська конвенція щодо боротьби з тероризмом, резолюція ООН 40/61, конвенція проти затримання заручників, захоплення ядерних матеріалів, повітряних суден і т. п. Останнім часом виникає багато питань щодо виправдання окремих актів тероризму, як заходів визвольної боротьби. Генеральним орієнтиром тут повинна бути ідея міжнародно-правових актів про те, що мета не виправдовує засоби, і, значить, будь-який акт тероризму повинен розглядатись як кримінальний злочин, не залежно від мети та мотивів.

Як удосконалення кримінально-процесуального законодавства щодо розслідування актів тероризму можна запропонувати безконтактний допит, вилучення зі справи даних про особистість свідків, розширення повноважень щодо контролю банківських операцій тощо.

Слід дати собі звіт в тому, що боротьба з тероризмом не може обмежуватися лише засобами кримінальної відповідальності, оскільки тероризм носить складний соціально-правовий характер, його причинний комплекс охоплює багато різних сфер суспільного життя, значить, потрібна система різногалузевих правових засобів. Це засоби попередження як на національному рівні, так і на міжнародному, це оперативно-розшукові, інформаційно-пошукові, організаційно-технічні та режимні заходи, у тому числі проведення спеціальних операцій. На нашу думку, було б вірним сприймати систему кримінально-правових заходів як підсистему більш крупної системи.

До речі, за допомогою соціологів, соціальних психологів та психологів необхідно розробити конкретні методи заміру впливу даного явища на зміну громадської думки, психологію членів суспільства. Для протидії такому впливу треба розробити типові способи нейтралізації «зараження» панікою, розповсюдження чуток, залякуючої інформаційної та відеопродукції, негативного ефекту сенсацій у засобах масової інформації.

Одним з проблемних питань є розробка і обґрунтування стратегічної комплексної системи боротьби з техногенним тероризмом. Антитерористичну діяльність необхідно розглядати як комплекс ідеологічних, інформаційно-аналітичних, оперативних і військових заходів, узгоджених за періодами, цілями, змістом, завданнями, об'єктами профілактики і суб'єктами участі в ній. Принципами антитерористичної стратегії, з нашої точки зору, є попереджувачий характер, активність, загальність, ресурсне забезпечення, системно-рівневий підхід, варіативність, взаємодія, диференціація завдань.

В Україні відсутня міжгалузева надвідомча державна система, яка б координувала діяльність служб у боротьбі з тероризмом. Це не дозволяє ефективно протидіяти тероризму в державі, організації взаємодії та координації зусиль, у цій галузі на державному, регіональному та місцевому рівні потребує удосконалення та нормативного закріплення. Практика вказує на необхідність створення спеціальної міжвідомчої надгалузевої системи управління антитерористичною діяльністю на зразок Єдиної державної системи запобігання і реагування на надзвичайні ситуації техногенного і природного характеру. Вже зараз можна виокремити координуючі органи системи антитерористичного впливу, на загальнодержавному рівні — це Рада національної безпеки і оборони України, відомчі та міжвідомчі комісії з надзвичайних ситуацій, постійнодіючі оперативні штаби в силових органах держави; на регіональному, місцевому та об'єктовому рівні — це комісії з питань надзвичайних ситуацій, оперативні штаби регіональних структурах силових органів дер-

жави. Органами повсякденного управління системи антитерористичного впливу є центри управління в кризових ситуаціях та спеціалізовані підрозділи органів державної виконавчої влади відповідних рівнів, чергові, диспетчерські служби, оперативно-чергові служби СБУ, МВС, МНС, МО, Держкомкордону, МОЗ. Для закінчення побудови названої системи залишається визначитися з постійнодіючими органами управління системи антитерористичного впливу. Це окремі управління (відділи) в центральному апараті СБУ, МВС, МНС, а також відповідні структурні одиниці у напрямку запобігання і реагування на терористичні акти на регіональному рівні управління.

Особливими завданнями системи антитерористичного впливу повинні стати розробка нормативно-правових актів, а також норм, правил і стандартів з питань запобігання актам тероризму, легалізації їх впливу; проведення оперативно-розшукових та адміністративно-попереджувачих заходів з метою запобігання актам тероризму; збирання і аналітичне опрацювання інформації про терористичні організації, акції, що готуються, тощо; забезпечення готовності центральних і місцевих органів виконавчої влади, підпорядкованих їм сил і засобів до проведення контртерористичної операції, ліквідації наслідків терористичного акту; виконання науково-технічних програм щодо боротьби з тероризмом; оповіщення населення про небезпеку; участь у міжнародному співробітництві у сфері боротьби з тероризмом; проведення дій і оперативно-розшукових заходів з фактів терористичних дій та ін.

Треба підкреслити питання щодо створення підсистеми інформаційного забезпечення контртерористичної діяльності. Пропонується створити єдину інформаційну систему з різними рівнями допуску та регламенту інформаційного обліку між суб'єктами контртерористичної діяльності. Як показує практика, низька швидкість передачі інформації та відсутність необхідної інформації призводить до тяжких прорахунків при здійсненні контртерористичної діяльності. «Зокрема, не використовуються

можливості системи (IWETS) Інтерполу по зброї та вибухівках, яка є унікальним джерелом для ідентифікації зв'язків між незаконним поширенням зброї і терористичною діяльністю»¹⁸.

Наступним важливим аспектом побудови державної системи контртерористичного впливу є взаємодія в анитерористичній діяльності. Ефективність загальнодержавної системи заходів боротьби з тероризмом значною мірою залежить від рівня взаємодії всіх суб'єктів, що беруть участь у цьому процесі. Взаємодія розподіляється на внутрішньовідомчу, міжвідомчу та міжнародну. Як показує практика, головні проблеми взаємодії виникають саме на міжвідомчому рівні. Основними органами, що здійснюють контртерористичну діяльність, є МВС та СБУ. Розподіл їх компетенції проходить залежно від мети акту тероризму — політична або корисна. Якщо мета корисна, то цей терористичний акт повинен ліквідуватись органами МВС, якщо політична, то — СБУ. Констатація такого факту не дає підстав для чіткого розподілу функцій та ролей СБУ та МВС України при організації боротьби з тероризмом. Дійсно, сьогодні питання, які акти тероризму вважати політичними, а які — корисними, є відкритим. Нас цікавить розподіл тероризму на політичний та кримінальний саме тому, що техногенний тероризм, в більшості випадків, носить політичний характер.

З обліком аналізу закордонного досвіду спробуємо сформулювати відмінні ознаки політичного та корисного тероризму.

Політичний тероризм:

- обов'язковість ідеологічної концепції, заради якої здійснюється терористичний акт;
- стратегічна мета — перебудова суспільства;
- суб'єкти — члени екстремістських партій, груп, націоналісти, клерикали, релігійні фанатики;
- розробка середньострокових та довгострокових програм дії;
- рекламування мети, спроба вплинути на широкі верстви населення;

¹⁸ Кравченко Ю. Ф. Міліція України. — К.: Генеза, 1999. — С. 343.

- здійснені дії — правильні, існуючі закони — не вірні;
- прагнення зберегти життя заручників для підтримки іміджу;
- можливість самопожертви.

Корисний тероризм:

- відсутність ідеологічної концепції;
- мета отримання матеріальних благ;
- суб'єкти — представники професійної чи організованої злочинності;
- короткостроковість терористичних планів;
- суспільна підтримка не потрібна;
- розуміння протиправного характеру своїх дій;
- планування смерті заручників;
- ніколи не йдуть на самопожертву.

У цьому світі все активніше реалізується на практиці ідея про те, що при організації боротьби з тероризмом дуже важлива саме профілактична діяльність спеціальних служб та інших суб'єктів цієї боротьби, що потребує взаємодії та координації зусиль всіх державних структур та громадськості через спеціально створювані для цих цілей центри.

При проведенні контртерористичної діяльності не обійтися без режимних заходів. По-перше, це спеціальні адміністративні режими на об'єктах потенційної небезпеки при перевезенні небезпечних вантажів і т. п. Такі режими в своєму змісті мають наступні заходи: охорона зони об'єкта, здійснення пропускового режиму, стеження за санітарно-епідеміологічним, радіаційним та екологічним станом на закритій території, попередження протиправних дій щодо об'єктів, що знаходяться під охороною, захист відомостей, що є державною таємницею, обмеження на в'їзд та проживання, обмеження на польоти летальних апаратів над зазначеною територією, обмеження ведення господарчої і підприємницької діяльності, використання природних ресурсів.

Режим контрольованої зони встановлюється на всій території закритого адміністративно-територіального утворен-

ня об'єкта для обмеження доступу осіб на дану територію. Для здійснення санкціонованого доступу осіб і проїзду транспортних засобів є контрольно-перепускні пункти. Такі режими є нічим іншим, як профілактичними засобами різних техногенних катастроф, у тому числі актів техногенного тероризму. Серед таких режимних актів можна назвати Закон України «Про перевезення небезпечних вантажів»¹⁹, «Про охорону навколишнього природного середовища»²⁰, «Про правовий режим території, що підлягала радіоактивному забрудненню в результаті Чорнобильської катастрофи»²¹, «Про об'єкти підвищеної небезпеки»²², «Про обертання з радіаційними відходами»²³, а також ряд інших.

Наступні режимні заходи пов'язані вже з настанням негативних наслідків чи великої ймовірності їх настання. В теорії адміністративного права такі режими закріплені як спеціальні надзвичайні. Правовою основою проведення контртерористичної операції є саме режимні закони. Це Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану»²⁴, «Про правовий режим воєнного стану»²⁵, «Про аварійно-рятувальні служби»²⁶, «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техно-

¹⁹ Закон України «Про перевезення небезпечних вантажів» // Голос України. — № 84. — 2000. — 16 травн.

²⁰ Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» // Вісник Верховної Ради УРСР. — 1991. — № 41. — Ст. 546.

²¹ Закон України «Про правовий режим на території, що підлягала радіоактивному забрудненню в результаті Чорнобильської катастрофи» // Голос України. — № 55. — 1991. — 21 березн.

²² Закон України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» // Вісник Верховної Ради України. — 2001. — № 11. — Ст. 106.

²³ Закон України «Про обертання з радіаційними відходами» // Вісник Верховної Ради України. — 1995. — № 51. — Ст. 563.

²⁴ Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» // Офіційний вісник України. — № 15. — 2000. — Ст. 588.

²⁵ Закон України «Про правовий режим воєнного стану» // Голос України. — № 84. — 2000. — 16 травн.

²⁶ Закон України «Про аварійно-рятувальні служби» // Вісник Верховної Ради України. — 2000. — № 4. — Ст. 25.

генного та природного характеру»²⁷, «Про зону надзвичайної екологічної ситуації»²⁸ та інші. Надзвичайні адміністративно-правові режими стоять ніби на краю правової системи і в своєму змісті мають найінтенсивніші правообмеження для громадян, без застосування яких не можливо усунути небезпеку. Це такі заходи, як запровадження трудової повинності; запровадження комендантської години; перевірка документів у громадян, а в необхідних випадках проведення особистого огляду, огляду речей, транспортних засобів, багажу і вантажів, службових приміщень та житла громадян; заборона виготовлення і розповсюдження інформаційних матеріалів, що можуть дестабілізувати стан та ін.

Ці режими обмежують всевладдя адміністрації в умовах небезпеки.

Так, ст. 4 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» вказує на введення надзвичайного стану в разі здійснення масових терористичних актів, що супроводжуються загибеллю людей чи руйнуванням важливих об'єктів життєзабезпечення. Пропонується доповнити цю частину іншими видами техногенних катастроф, руйнуванням об'єктів підвищеної небезпеки, аварії транспортних засобів, що перевозили особливо небезпечні вантажі тощо.

Також виникає багато питань щодо дії ст. 17 цього закону «Додаткові заходи режиму надзвичайного стану у зв'язку із надзвичайними ситуаціями техногенного або природного характеру». Такі заходи, як евакуація людей з місць небезпечних для проживання, встановлення квартирної повинності, встановлення карантину й інші, які необхідні при ліквідації актів техногенного тероризму, не можуть бути використані, виходячи з того, що вищеназвані заходи застосовуються лише при настанні умов,

²⁷ Закон України «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру» // Голос України. — № 131-132. — 2000. — 25 липн.

²⁸ Закон України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» // Голос України. — № 147. — 2000. — 15 серпн.

що містяться в ч. 1 ст. 4 Закону. Названі заходи необхідні для успішної локалізації небезпечних факторів, що викликані актами техногенного тероризму. На нашу думку, даний випадок слід передбачити в законі.

Виходячи з досвіду ліквідації аварій на АЕС, на великих підприємствах нафтохімічної промисловості, треба зазначити, що обмеження строку дії надзвичайного режиму терміном 60 діб не є доцільним, оскільки для усунення негативного фактора потрібно дуже багато часу. В такому випадку пропонується в законодавстві зробити перехід за певних обставин, при виключенні негативного антропогенного фактора ситуації від режиму надзвичайного стану до режиму надзвичайної екологічної ситуації, що не обмежений часом і припускаю заходи, направлені на локалізацію і ліквідацію негативних техногенних факторів.

Не завжди доцільно вводити надзвичайний стан. Часто необхідно вводити один з режимів більш низького рівня, в науці адміністративного права такі режими об'єднані під збірним поняттям «особливого стану», такі режими передбачені Законом України «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру», «Про санітарно-епідеміологічне благополуччя населення» і ряду інших. На сьогодні спеціального надзвичайного режиму, що може безпосередньо використовуватися для проведення контртерористичної операції, крім названого вище надзвичайного стану, немає. Правоохоронці пристосовують інші види режимів для боротьби з цим явищем.

На чолі законодавчої бази боротьби з тероризмом повинен стояти комплексний концептуальний закон, який би регулював загальну державну політику в боротьбі з тероризмом, так, в Росії прийнято Закон «Про боротьбу з тероризмом»²⁹. Подібний закон повинен мати в своєму змісті і спеціальний надзвичайний адміністративно-правовий режим з визначеним переліком

²⁹ Федеральный закон Российской Федерации «О борьбе с терроризмом» от 25 июня 1998 года № 130 // Собрание законодательства Российской Федерации. — 1998. — Ст. 3088.

заходів, що проводяться при проведенні контртерористичної операції.

Доцільно встановити та на законодавчому рівні закріпити порядок, за якого кожне політичне, ідеологічне, економічне рішення піддавалося б експертизі на антитерористичний ефект. Такий підхід відповідав би положенню про те, що боротьба з тероризмом стає одним з пріоритетних завдань держави та суспільства.

Таким чином, осередки напруженості як в середині України, так і біля її кордонів, сприяють зростанню погрози тероризму на потенційно небезпечних об'єктах техносфери. Ці обставини викликають необхідність розробки всебічної системної стратегії протидії даній погрозі.

Вирішення питання профілактики техногенного тероризму, запобігання цьому явищу і оперативне реагування на нього вимагає подальшого кардинального нарощування зусиль у всіх сферах і на всіх напрямках антитерористичної діяльності, зосередженості на комплексному та відповідальному підході до цієї діяльності.